

Сабитова Ж.С., Саргалдаков И.Б., Айдаров И.Э.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АДИСТЕШТИРИЛГЕН
СОТТОР МЕНЕН ЖАЛПЫ ЮРИСДИКЦИЯДАГЫ СОТТОРУНУН
УЮШТУРУЛУШУ ЖАНА ИШМЕРДИГИНИН ТАРТИБИ**

Сабитова Ж.С., Саргалдаков И.Б., Айдаров И.Э.

**ОРГАНИЗАЦИЯ И ПОРЯДОК ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СПЕЦИАЛИРОВАННЫХ СУДОВ И СУДОВ ОБЩЕЙ ЮРИСДИКЦИИ
В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

Zh. Sabitova, I. Sargaldakov, I. Aidarov

**ORGANIZATION AND OPERATION OF SPECIALIZED
COURTS AND COURTS OF GENERAL JURISDICTION
IN THE KYRGYZ REPUBLIC**

УДК: 342.4(575.2)

Макалада Кыргыз Республикасында адистештирилген соттордун жана жалпы юрисдикциядагы соттордун ишин уюштуруу жана тартиби талкууланат. Сот адилеттигин ыйгарым укук берилген сот органдары гана ишке ашырышы керектиги айтылган. Башка мамлекеттик органдар же мамлекеттик эмес түзүмдөр, атүгүл атында “сот” деген сөздөр камтылгандар сот адилеттигин, конституциялык көзөмөлдү, соттук жана башка чечимдерди аткарууну ж.б. жүзөгө ашыруучу сот органдарынын катарына кирбейт. Сот коопсуздук жана коомдук тартип үчүн адамдарды эрежелерди сактоого мажбурлоодо адекваттуу жана пропорционалдуу иш алып бардыбы, бийлик уруксат берилген чектен аштыбы же өкмөт аракетсиз болуп, элди тийиштүү коргоосуз калтырдыбы, ошону аныкташы керек. Сотторду түзүү жана жоюу жергиликтүү же башка мамлекеттик органдардын же кызмат адамдарынын каалоосу боюнча өзүм билемдик менен эмес, мыйзамдарды кабыл алуу жолу менен болушу керек.

Негизги сөздөр: сот, сот бийлиги, жалпы юрисдикциядагы соттор, адистештирилген соттор, юстиция, соттук териштирүүлөр, иштердин соттук кароосу.

В статье рассматривается организация и порядок деятельности специализированных судов и судов общей юрисдикции в Кыргызской Республике. Указывается, что правосудие должно осуществляться только судебными органами, уполномоченными на это. Другие государственные органы или негосударственные образования, даже те, в наименовании которых присутствуют слова “суд”, не относятся к числу органов судебной власти, осуществляющих правосудие, конституционный контроль, обеспечение исполнения судебных и других решений и т.д. Суд должен определять, насколько адекватно и соразмерно действовала власть, принуждая людей придерживаться правил во имя безопасности и общественного порядка, не превысила ли власть допустимые пределы, не бездействовала ли власть, оставив людей без должной защиты. Создание и упразднение судов должно происходить не произвольно, по усмотрению местных или каких-то иных государственных органов или должностных лиц, а путем принятия законов.

Ключевые слова: суд, судебная власть, суды общей юрисдикции, специализированные суды, правосудие, судопроизводство, подсудность дел.

The article discusses the organization and procedure for the activities of specialized courts and courts of general jurisdiction in

the Kyrgyz Republic. It is stated that justice should be administered only by judicial bodies authorized to do so. Other state bodies or non-state entities, even those whose names contain the words “court”, are not among the judicial authorities that exercise justice, constitutional control, enforcement of judicial and other decisions. The court must determine whether the government acted adequately and proportionately in forcing people to adhere to the rules in the name of safety and public order, whether the government exceeded permissible limits, or whether the government was inactive, leaving people without adequate protection. The creation and abolition of courts should not occur arbitrarily, at the discretion of local or some other state bodies or officials, but through the adoption of laws.

Key words: court, judicial power, courts of general jurisdiction, specialized courts, justice, legal proceedings, jurisdiction of cases.

Кыргыз Республикасынын азыркы түзүлгөн сот тутумун түшүнүү үчүн 2021-жылдын 5-майындагы Кыргыз Республикасынын Конституциясынын [1] 97, 98-беренелерде жалпы сот системасында соттордун ээлеген ордун так аныктайт. Бул беренелердин бири (98-бер.) Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун статусун аныктайт. Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун статусу экинчи беренеси (97-бер.) менен мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугун көзөмөлдөөгө багытталган сот органы катары анын милдеттерин жана максаттарын аныктайт. Анын чечимдери өлкөдөгү бардык соттор үчүн олуттуу мааниге ээ болуп, ошону менен жалпы соттук практикага таасир этсе да, ага түз баш ийген бир дагы сот жок экени белгилүү.

Кыргыз Республикасынын Жогорку сотуна келсек, Кыргыз Республикасынын Конституциясында (98 бер.), анда ага бир аз башкача орун берилген. Ал соттун өзүнүн подсистемасы бар. Алардын ар бирине карата алардын ишмердүүлүгүнө соттук көзөмөл жүргүзөт жана соттук практиканын маселелери боюнча түшүндүрмөлөрдү берет.

Бир жогорку сот органынын (Жогорку сот)

юрисдикциясы белгиленген башка өлкөлөргө (АКШ, Канада, Австралия, Индия, Япония, Казакстан) салыштырмалуу Кыргызстанда Франция, Германия, Армения, Беларусь, Грузия, Россия, Тажикстан менен Өзбекстан эки жогорку сот органын түзүштү [2, 22 б.].

Бүтүндөй Кыргызстандын сот системасынын түзүмү Кыргыз Республикасынын Конституциясынын гана эмес, бир катар башка мыйзам актылары «Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын сотторунун статусу жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө» жана башка мыйзамдардын талаптары менен аныкталат.

Жогорудагы конституциялык жоболордон жана аталган мыйзам актыларынын жоболорунан тыянак чыгарууга болот. Сот адилеттигин ага ыйгарым укук берилген сот органдары, ошондой эле сот бийлигин түзгөн кээ бир башка ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырууга тийиш. Башка мамлекеттик органдар же мамлекеттик эмес уюмдар, атүгүл аталышында "сот" же "сот" деген сөздөр камтылгандар (мисалы, арбитраждык сот, Эл аралык коммерциялык арбитраждык сот, КМШнын Экономикалык соту) сот болуп саналбайт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 94-беренесине ылайык жалпы юрисдикциядагы сотторго Кыргыз Республикасынын Жогорку соту менен катар областтык жана аларга теңештирилген соттор (Бишкек шаардык соту), райондук жана ага теңештирилген соттор (шаардык райондук соттор, шаардык соттор) кирет). Сотто чечилген иштердин басымдуу көпчүлүгүн кароо ушул соттордун карамагына өткөрүлөт.

Соттордун арасында Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту өзүнчө позицияны ээлейт. Санда айтылгандарга ылайык. Конституциянын 97-беренесинде бул соттун өзүнүн конкреттүү милдеттери бар экени жана жогоруда белгиленгендей, ал эч кандай сот органдарына көзөмөл жүргүзбөй тургандыгы ачык көрүнүп турат.

Сот системасынын түзүмү жөнүндө материалды үйрөнүүдө кээ бир жалпы түшүнүктөрдү так түшүнүү керек. Бул түрдөгү түшүнүктөр, биринчи кезекте, «сот системасынын звеносу» жана «сот инстанциясы» түшүнүктөрүн камтыйт.

Бир тектүү ыйгарым укуктарга ээ болгон соттор сот системасынын звенолору болуп саналат.

Ушунун негизинде жалпы юрисдикциядагы соттордун тутумунун (подсистемасынын) жарандык соттору үч звенодогу (деңгээлдеги) сотторго бөлүнөт:

- негизги звено – райондук сот, шаардык сот;
- орто деңгээлдеги – облустук сот, Бишкек

шаардык соту;

– жогорку деңгээлде – Кыргыз Республикасынын Жогорку соту.

Кыргыз Республикасынын бүткүл сот системасы бир бүтүн. Бул маселе боюнча "Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө" Мыйзамынын [3] 2-беренесинде төмөндөгүлөр айтылат:

1. Кыргыз Республикасында сот адилеттигин сот гана ишке ашырат.

2. Мыйзамда каралган учурларда жана тартипте Кыргыз Республикасынын жарандары сот адилеттигин ишке ашырууга катышууга укуктуу.

Башка органдар же адамдар сот адилеттигин ишке ашырууну өзүнө алууга укугу жок.

3. Соттор сот адилеттигин конституциялык, жарандык, жазык, административдик жана мыйзамда каралган сот өндүрүшүнүн башка формалары аркылуу өздөрүнүн компетенциясына кирген талаш-тартыштарды чечүү жана иштерди кароо аркылуу жүзөгө ашырышат.

4. Сот адилеттиги Кыргыз Республикасынын атынан жүзөгө ашырылат жана анын максаты болуп адамдын жана жарандын, юридикалык жактардын, коомдун жана мамлекеттин укуктарын жана эркиндиктерин, мыйзамдуу таламдарын коргоо, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын аткарылышын камсыз кылуу болуп саналат. Кыргыз Республикасы, мыйзамдары, башка ченемдик укуктук актылары жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык күчүнө кирген эл аралык келишимдер.

5. Кыргыз Республикасында мыйзам боюнча адистештирилген соттор түзүлүшү мүмкүн.

6. Өзгөчө сотторду түзүүгө жол берилбейт.

Сот системасынын биримдигин камсыз кылуу үчүн конкреттүү сотторду түзүү жана жоюу тартиби принципалдуу мааниге ээ. Сотторду түзүү жана жоюу жергиликтүү же башка мамлекеттик органдардын же кызмат адамдарынын каалоосу боюнча өзүм билемдик менен эмес, мыйзамдарды кабыл алуу жолу менен болушу керек. Кыскача айтканда, сот системасына кирген сотторду түзүүнүн жана жоюунун тартибин төмөндөгүдөй айтса болот:

– Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жоболорунун негизинде түзүлгөн сот бийлигинин жогорку органы (Кыргыз Республикасынын Жогорку соту) ага өзгөртүүлөрдү киргизүү жолу менен гана жоюлушу мүмкүн;

– бардык башка соттор мыйзамдар менен гана түзүлөт жана жоюлат;

Сот органы – соттук иштерди чечүү менен байланышкан тигил же бул соттук функцияларды жүзөгө ашыруучу (иштин маңызы боюнча чечим кабыл алуу, мындай чечимдин мыйзамдуулугун жана негиздүүлү-

гүн текшерүү) сот (же анын түзүмдүк бөлүмү).

Биринчи инстанциядагы сот – бул иш үчүн негиз болгон маселелер боюнча маңызы боюнча чечим чыгарууга ыйгарым укуктуу сот. Жазык иштеринде бул кылмыш жасоодо соттолуучунун күнөөлүүлүгү же күнөөлүү эместиги жөнүндө, ал эми күнөөлүү деп табылган учурда кылмыш жазасын колдонуу же колдонбоо жана анын конкреттүү чарасы жөнүндө суроолор. Жарандык иштер боюнча иштин маңызы адатта коюлган доо далилденгенби же жокпу жана келип чыгууга тийиш болгон юридикалык кесепеттер жөнүндө маселе болуп саналат. Жарандык жана кылмыш иштери боюнча биринчи инстанциядагы соттор мыйзамда аздыр-көптүр так аныкталган ыйгарым укуктарынын чегинде дээрлик бардык соттор боло алат.

Бардык биринчи инстанциядагы соттордун компетенциясынын мазмуну жана чектери колдонуудагы мыйзамдар менен белгиленет.

Экинчи (кассациялык) инстанциядагы сот өкүмдөрдүн жана соттун, эреже катары, мыйзамдуу күчүнө кире элек башка чечимдеринин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүгө милдеттүү. Жалпы юрисдикциядагы соттордун тутумунда негизги инстанциядагы соттордон башка бардык соттор бул укукта иштей алышат. Жалпы (жарандык) орто инстанциядагы соттордо жана Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунда коллегиялар түзүлөт, алардын милдеттеринин бири төмөн турган соттордун мыйзамдуу күчүнө кирбеген өкүмдөрүнүн жана башка соттук чечимдеринин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү болуп саналат. Өкүмдөрдү жана соттун башка чечимдерин мындай текшерүү жазык иштери боюнча, же жарандык иштер боюнча, же Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун экономикалык иштер боюнча соттук коллегиялардан турган соттук коллегия тарабынан жүзөгө ашырылат.

“Көзөмөл органы” деген термин кеңири кабыл алынган. Жалпы юрисдикциядагы жарандык соттордун тутумунда орто инстанциядагы соттордун президиумдары, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун коллегиялары жана Президиуму бул укукта иштей алат. Бул органдардын негизги милдети мыйзамдуу күчүнө кирген сот чечимдеринин бардык түрлөрүнүн мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн атайын тартипте – көзөмөл тартибинде текшерүү болуп саналат.

Ошол эле органдар мыйзамдуу күчүнө кирген жазык иштери боюнча өкүмдөрдүн жана соттун башка чечимдеринин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча өндүрүш деп аталган тартипте текшерет. Мыйзамдуу күчүнө кирген жарандык иштер боюнча чечимдерге келсек, алардын мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү

жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча, эреже катары, текшерилип жаткан чечимдерди чыгарган ошол эле соттор тарабынан текшерилет.

Сот реформасын илгерилетүүдөгү жаңы демдин натыйжасында адистештирилген сотторду түзүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө жобо Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекемделген. Ошентип, беренеге ылайык. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 94-беренесине ылайык адистештирилген соттор конституциялык мыйзам менен түзүлүшү мүмкүн деп белгиленген.

Юридикалык адабиятта адистештирилген сот – тигил же бул мамлекеттин мыйзамдарында белгиленген процесстик тартипте айрым категориядагы иштерди кароо жана чечүү түрүндө сот адилеттигин жүзөгө ашыруучу мамлекеттик орган катары аныкталат. Аны жалпы юрисдикциядагы же компетенциядагы соттордон айырмалап турган адистештирилген соттун өзгөчө юрисдикциясы. Юридикалык илим адистештирилген сотторду катардагы соттор катары классификациялайт жана эч кандай учурда өзгөчө же атайын соттор болуп саналат; акыркысын түзүүгө дээрлик бардык азыркы конституциялар түздөн-түз тыюу салат. Адистештирилген соттор: аскердик, арбитраждык (соода, чарбалык, экономикалык), бажылык, салыктык (финансылык), эмгек талаш-тартыштары, жашы жете электердин иштери боюнча ж.б. Адистештирилген соттордун өзгөчө түрлөрү конституциялык жана административдик болуп саналат. Кээ бир өлкөлөрдө диний соттор (мисалы, мусулман мамлекеттеринде – Иран, Пакистан, Судан ж.б. шариат соту) жана көнүмүш соттор (мисалы, тропикалык Африка менен Океаниянын бир катар өлкөлөрүндө уруу соттору) да бар.

Тарыхый жактан алганда, адамзат коомунун алгачкы институттары, анын ичинде сот бийлиги калыптанган мезгилде соттор конкреттүү кырдаалдарды, талаштарды, б.а. адегенде соттор адистештирилген, кийинчерээк коом өнүккөн сайын кеңири ыйгарым укуктарга ээ болгон соттор пайда болгон. Бирок, бүгүнкү күндө дүйнөлүк тенденция сот системаларында адистештирүүнүн кеңейгендигин, айрым категориядагы иштерди кароодо адистештирүүнү эске алуу менен сотторду дифференцилоону көрсөтүүдө.

Ар бир өлкөдө атайын адистештирилген соттор менен өзүнүн сот системасы бар. Ошентип, Америка Кошмо Штаттарында банкроттук, жашы жете электердин жана баңгизатка байланыштуу иштерди караган адистештирилген соттордун системасы түзүлгөн. Көбүнчө конституциялык сот өндүрүшүн, ошондой эле административдик сот өндүрүшүн жүргүзгөн соттор өзүнчө системаларга бөлүнөт. Ошентип, Францияда жалпы юрисдикциядагы соттор менен катар конституциялык мүнөздөгү талаш-тартыштар-

ды чечүүчү конституциялык кеңешме, ошондой эле административдик соттордун өзүнчө системасы административдик иштер боюнча эң жогорку сот болуп саналган Франциянын Мамлекеттик кеңеши жетектейт. Талаштар. Германияда Германия Федеративдик Республикасынын Конституциялык соту жана штаттардын конституциялык соттору, федералдык административдик сот башчылык кылган административдик соттор системасы, федералдык финансы соту түрүндөгү өздөрүнүн жогорку сотуна ээ финансылык соттор, бөлүнгөн жана өзүнчө иштешкен; коомдук соттор, ошондой эле өзүнчө сот системасы катары иштеп, өзүнүн жогорку соту башкарган, акырында, өзүнчө сот системасы болгон эмгек соттору [4,20-б.].

Адистештирилген соттордун курамындагы айырмачылыктардан тышкары, ар кайсы өлкөлөрдүн сот тутумдарында да ушундай олуттуу айырмачылыктар бар, мисалы, АКШнын федералдык системасындагыдай эле, же бирдиктүү жогорку сот органынын болушу. АКШнын Жогорку соту же бир нече көз карандысыз жогорку сот системалары, Германия менен Франциядагыдай. Адатта, адистештирилген сотторду, өзгөчө өздөрүнүн жогорку соттору бар көз карандысыз сот тутумдары түрүндө бөлүштүрүү бул соттордо иштерди кароонун жана талаш-тартыштарды чечүүнүн өзгөчө тартибин белгилөө менен коштолот. Кеп сот процесстерин олуттуу дифференциялоо жөнүндө болуп жатат [4, 21-б.].

Сот системасынын жалпы юрисдикциядагы жана адистештирилген соттор системасына бөлүнүшүнүн артыкчылыктары бар экендиги талашсыз. Адистештирилген соттордун артыкчылыгы, биринчи кезекте, алардын бар болуу фактысынын өзү чечилүүчү талаштардын мүнөзүнө ылайык келүүчү сот процедураларын оптималдуу жакшыртууга мүмкүндүк бергендигинде. Ошентип, Германияда жарандык укуктук талаш-тартыштарды чечүү үчүн диспозитивдүүлүктүн жана атаандаштыктын деталдуу, иштелип чыккан принциптери менен мүнөздөлгөн процессуалдык формалар колдонулат. Бирок, адистештирилген соттордун негизги артыкчылыгы – судьялардын адистештирилгендиги – экономикалык, административдик, эмгектик иштер, банкроттук ж.б. Алар талаш-тартыштардын ушул конкреттүү түрлөрүн чечүү үчүн зарыл болгон терең билимге жана тажрыйбага ээ. Судьяларды даярдоодогу адистештирүү жана алар алган тажрыйба сот адилеттигин алда канча профессионалдуу ишке ашырууга мүмкүндүк берет, бул, албетте, сот адилеттигинин өзүнүн жана соттор

тарабынан кабыл алынган чечимдердин мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү боюнча жогорку деңгээлин камсыз кылат [5, 89-б.].

Адистештирилген соттун жогоруда келтирилген аныктамасынын негизинде Кыргыз Республикасында адистештирилген соттор, башкача айтканда, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту иштеп жатат деп айтууга болот. Демек, адистештирилген сотторду түзүү мүмкүнчүлүгүн конституциялык жактан бекемдөө иш жүзүндө сот системасында адистештирүүнү андан ары өнүктүрүүгө жол ачат.

Бүгүнкү күндө иштерди кароодо судьялар ар кандай конкреттүү укуктук мамилелерге туш болушат, аларды терең талдоо атайын билимди талап кылат. Судьялардын адистигинин жоктугу алардын чечимдеринин сапатына олуттуу таасирин тийгизүүдө. Учурда эмгек, жер талаштары боюнча өзүнчө адистештирилген сотторду түзүү ж.б. абдан акталган. Бул иштин маңызын тереңирээк жана ар тараптуу изилдөө аркылуу мындай сот иштерин кароонун профессионалдык деңгээлин жогорулатат жана судьялардын жүгүн азайтат.

Адистештирилген соттор өз функциясын аткарып, кайсы кодекске ылайык, кайсы сотто жаранга кайдыгер мамиле кылганы абдан маанилүү. Адистештирилген сотторду түзүү жарандардын, өзгөчө республиканын жетүүгө кыйын жана алыскы аймактарында сот адилеттигине жетүүсүн кыйындатпашы да маанилүү. Демек, Кыргызстандын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн, республиканын айрым аймактарынын алыстыгын жана ишенимдүү транспорттук байланыштын жоктугун эске алуу менен, алгачкы этапта бул адистештирилген сотторду калк жыш жайгашкан аймактарда, мисалы, Бишкек жана Ош шаарлары.

Адабияттар:

1. Конституция Кыргызской Республики [Электронный ресурс]: принята референдумом (всенарод. голосованием) 5 мая 2021 г. [Текст] // Режим доступа: <https://cbd.minjust.gov.kg/112215>.
2. Маами К. Роль судов в становлении правовой системы Республики Казахстан. // Бюллетень Верховного суда Кыргызской Республики. № 2. 2002. - 22 б.
3. Закон КР «О Верховном суде Кыргызской Республики и местных судах» [Электронный ресурс]: принята от 15 ноября 2021г. №134 [Текст] // Режим доступа: <https://cbd.minjust.gov.kg/112315?refId=1268677>.
4. Конституционное правосудие и социальное государство. / Сб. докладов. - М.: Институт права и публичной политики. 2003. - 20-27-бб.
5. Савюк Л.К. Правоохранительные органы. - М., 2004.-89-б.